

վկայեցին ասու, քան զայնոսիկ որ ընդ մեղ այժմ ժողովեալ են այսր: Որ կարծէ թէ չէ կարաւտ բարեխօսից, մի եկեսցէ ի պատիւ վկայեց, զի թէ աղքատաց տալ որպէս զի եղիցին մեզ վերակացուք եւ ընկալցին ի յարկս իւրեանց յաւհաւենից առաք պատուէր, որչափ եւս առաւել աւրէն է մեղ պատուել վկայսս, զի ի սուրբ յարկս իւրեանց ընկալցաւք ի նոցանէ: Ոչ եթէ ամենեքին առհասարակ պատուեմք, այլ իւրաքանչիւր ոք՝ որպէս զիարդ կամի պատուէ, եւ որպէս զիարդ պատուէ ընդունի, զի որք եկին ի պատիւ վկայեց, իրեւ վկայսս երթան, թէպէտ եւ ոչ իյէ գործն հուպ, բաւական է ձգումն մտաց՝ առ ամենագէտն, զի եթէ որ հայի ի կին ի պատմառ(ա) ցանկութեան շուն է, այնպէս եւ որ ցուցանէ վկայեց՝ վկայ է, զի չէ մարթ թէ չար իւրտմունք մտացն առուգեսին եւ նոկմունք բարեաց ոչ ընկալցին. ամենայն ոք որ կամի, դտեալ է նմա գործն հանգերձ կամաքք. զի բաղումք որ յառաջ քան զվկայութիւն պարտարին, եւ այլք պատկին, եւ են որ իրեւ լուն նոսա պատահէնողաց, կամին թէ եւ ինքեանք ընդ ի նոցանէ քերանք, լքան եւ ահալեկ եղեն, եւ մինչեւ հեռի է սուր, սկսաւ մարմին(ս) զարհուրել, եւ մինչեւ մաւտ են գաղանք, եթող զերամ իւր զինուորն տարտամ: Խսկ որք զաւրապէս մարտնչին առ ցանկութիւն վկայութեան եւ կամաք ընդ տրեն իւրեանց զեսոստվանութիւնն, դոյ զի ի հուր գրէ զանձն իւր, զի վկայեսցէ ի ձեռն հրոյ, եւ ոմանք ընդդէմ գաղանաց կալ փոխանակ Յիսուսի, եւ եղիցի իւրեւ զԴանիկէլ ի միտս իւր, եւ միւս գրիւսի իւր գրեաց ի սուր, զի եղիցի նմա գլուխ քրիստոս, միւսն անարդեալ զորդին, եւ արհամարդ հեալ զկին իւր, եւ ոչ դառնաւլ յազգատոհմ իւր. ամենայն ոք որպէս զիարդ ինչ պատրաստութիւն չէ ի մտի իւրում ընդունի ի Յիսուսէ զհատու նումն նորին: Զինչ եւս պարտիմք ասել զվկայեց, եւ կամ ձեզ, զինչ եւս [եւ] այլ մնաց, զի ճնպիցիք լաւ զայն, բայց եթէ այս. զի լինել վկայք փուլ վասձեք. այլ ես ոչ ձանձրանամ եւ առանց առուր վկայեց առնել նոցա յիշատակ, բանք յոյժ յոր յորեն զիս, այլ ոչ իւրեւ զործու, զի թէ լուր միշտակի [յ] նոցա վառի յայնոսիկ որ ասենն, եւ նոր զայնոսիկ որ լսենն, որչափ եւս առաւել թէ սէրն ոչ եթէ զի կատարեցաւ, այլ աւրէն է զոք՝ ոք զատուել իւրեւ լուիցեմք. զի իւրու եւ որք զմեր կատուել պատուի որբոցն ասասցեն առաւելապէս, մեք եւ նորա. զի զմի յաղթաւուլէն գոհանուք թէպատաւորէն որ առաւան է զաւրու ոի, եւ զմեծ թագատաւորէն որ առաւան է զաւրու ոի, եւ Որդուց իւրում սիրելոյ եւ Հոգուոյն որբոյ փառք պատիւ եւ իշխանութիւն այժմ եւ միշտ եւ յաւիտենից ամեն:

Հրատարակեց Հ. Ա. ԱՄՐԴԱՆԵԼԻ

—♦—♦—♦—

Վկայէ: — 225 2. կարծի: — 228 2. յարկս: — 238 2.
267 պատուի: — 272 2. ի մի:

Հ Ն Ա Գ Ր Ա Կ Ա Ն

Հ Ա Յ Ո Յ Գ Ր Ե Բ Ը

(Տես ՀԱ. 1915, էջ 135.)

(Հայութական պատմութեան)

Ա.

Այս գրին ծագումը քննելու ժամանակ ի նկատի առնելու է նաև բ գիրը: Օտար աղբերը մեր այս երկու գրերուն դէմ մէկ ր միայն ունին: Այրութենի շարքին մէջ թէեւ այս ր-ին գէմ հայերէն կը համապատասխանէ Ռ, բայց տառադառնեան մէջ մեծագոյն մասմաք գրուած է թէ գրերու ձեւէն դատելով՝ օտար այրութեններու ր գիրը կապուած է մեր բ-ին հետ եւ ոչ թէ Ռ-ին, ինչպէս որ քիչ մը վարը պատի տեսնենք: Հայերէն բ ծագած է յունաւէն Պ գրէն: Gardthausen, Լակարտ եւ Մէնէ-վիշեան թէեւ Ռ կը հանեն յունարէն Պ-էն, վիշեան թէեւ Ռ կը հանեն յայտնի կերպով սխալ է: Gardthausen իր ըսածը պացուցանելու համար՝ կը յիշէ գոթական ՂՂ ձեւը, զոր նաև Մէնէ-վիշեան դրած է իր ցանկին մէջ, ասոր հետ կավելի էր նաև յիշել լատինական Բ, որ շատ նման է մեր Ռ-ին: Բայց թէ մին եւ թէ միւսը նշանակութիւն չունին մեղի համար, որովհետեւ չեն կրնար իրը օրինակ ծառայած ըլլալ Ս. Մեսորին. պէտք էր հին յունարէնի մէջ գտնել այլպիսի երկնիւղ ձեւ մը: Այս տեսակէտով շատ հետաքրքրական է Սարգիսեանի ցանկին մէջ շիշուած յունարէն Ը (ր) ձեւը, որուն սակայն յիշուած հանդիպած չեմ: Այս ձեւին պակասուայլուր այլն է որ ձախակողմը աւելորդ թեւ մը թիւն որ հայուն մէջ չկայ, իսկ աջակողմեան ունի որ հայուն մէջ չկայ, իսկ ամսդեռ հայուն քով՝ թեւը վարէն առնուած է, մինչդեռ հայուն քով՝ թեւը վարէն մէջ զինի է, նոյն իսկ Սարգիսեան, որ իր ցուցան մէջ զինի է այս յոյն ձեւը, իր բացատրութեանց ժամանակ Ռ գիրը կը գնէ յն. թամար ասորի; տառէն՝ մէկ քովի վրայ պառկեցը նելով զանոնք: Յարութիւննեան կը հանէ Ո գրէն! Սեր Դրացի ազգերու այրութեններուն մէջ մէկ գիր մը կայ միայն, որ ըստ կարելոյն մօտ է հայ գրին. այս է հին սասանեան արձանագրին թարութեանց Ղ ձեւը: Ասիկա, ինչպէս ցուցակի գրութեալ արժեքը ուներ ր եւ վ. հմմա, կ'երեւայ, երկու արժեքը ուներ ր եւ վ. հմմա, անաւ պէտ. 1, որ կ'արժէ ր եւ վ: Այսպիսի անաւ գրի մը գիմել եւ զայն իրը կազմապար նորու գրի մը գիմել եւ զայն իրը կազմապար, գործածել անշուշտ չպիտի ուղեր Ս Մեսոր, թէ հանդամանքները քիչ մը տարբեր ըլլային:

Հայերէն այրուբենին համար պէտք էր հնարել Բ, Բ եւ Վ գրերը: Քանի որ ոչ մէկ այրուբենի մէջ ալ կրկին Բ չկար, ուստի Մեռոր մտածեց մէկ ր առնել յունարէնէ, միւսը առնել ուրիշ այրուբենէ մը, այն է ասորիէն կամ իրանեանէն: Ասորի: Կամ էսթրանկէլա ։ Փոքր նշանախեց մ'էր, որ կէտով միայն կը զանազանուէր, կամ ։ Դ դ գրէն ուստի աւելի լաւ համարեցաւ Մեսրոբ՝ իրանեան զ ձեւը: Բայց Վ գրին համար ալ պէտք էր դիմել այս երկու այրուբեններէն մէկուն, որովհետեւ յունարէնի մէջ Վ գրին ալ կը պահսէր: Ասորի օ եւ էսթրանկէլա ։ (Վ) գրերը նշյալէս փոքրիկ տառեր էին եւ հայերէնի մէջ ձեւով պիտի շփոթուէին Ո գրին հետ. ուստի նորէն պէտք էր դիմել իրանեաններուն: Բայց, իրանեաններուն մէջ ալ, ինչպէս գիտենք, ր եւ Ն միեւնոյն տառաձեւ ունէին: Այլ եւս ուրիշ ելք չէր մար Մեսրոբին, բայց եթէ այս երկու գրերուն մէջ մտցնել փոքրիկ ձեւափոխութիւն մը եւ այս պէտով հնարել հայերէն Ռ եւ Վ գրերը:

Ռ գրիը շինելու համար Մեսրոբ Սասանեան գրին ձախ սիւնը երկարեց մինչեւ վար (գեղագրական ձեւ մը՝ որ կը նշմարենք նաեւ թ, և եւ Պ գրերուն մէջ), իսկ պոչը բարձրացուց վեր: Իսկ Վ, շինելու համար՝ պոչը տեղը պահից, բայց ձախ սիւնը մէջտեղը բերաւ: Այս պէս՝ Վ = Ռ — Վ:

Բոլոր այս մեր ըսածները կ'անդրագառնան նաեւ վրացերէնի մէջ, ուր ունինք յ, և եւ Պ Վ գրերը: Այս երկուքը միեւնոյն հիմնական կաղապարն ունին, եւ կը ծագին նշյալէս սասանեան զ ձեւէն. երկուքին մէջ ալ միջին երկար սիւնը եւ աջակողմեան թեւը ճիշտ միեւնոյն են. միայն ձախակողմեան թեւը մէկուն մէջ վերն է, միւսին մէջ վարն է:

Տաղաւարեան եւ Մարքուարդ մեր գիրը կը մէկնեն այլանմանութեան որէնքով, իբր և գրին կրկնութեամբը ձեւացած (Բ): Ասիկա կրնար հաւանական ըլլալ, որովհետեւ նախ ձեւի կողմէ հակառակութիւն չկայ, երկրորդ որ Ո. գիրը իբր շատ անդամներ դրուած է կրկին թիւն փոխարէն: Բայց մեր կարծիքով Սասանեան ձեւը աւելի պատշաճ է, որուն իրը ապացոյց կը ծառայէ նաեւ վրացին:

Ա.

Յարութիւնեան կը հանէ փիւնիկ Ա եւ արամական ։ (ա) ձեւերէն, որոնք նման չեն մերին: Տաղաւարեան կը դնէ փիւնիկ ա գրէն,

որ և հնչեւն ունենալով՝ չի յարմարիր հու Տարբեր են նաեւ ասորին եւ միւս սեմական ձեւերը: Համեմատութեան համար կը մնան երանեան եւ յօն ձեւերը:

Մարքուարդ մեր գիրը կը հանէ հին սասանեան արձանագրութեանց որ ձեւէն, զ՞ո՞ իրը թէ Մեսրոբ գլխիվայր շրջած է ։ Ո գրէն զանազաննելու համար: Մեր գրին շատ աւելի նման է առաջին սասանեան, պահանական եւ զանդիկ ա ձեւը, որուն հետ համեմատած են զանդիկ ա ձեւը, որուն հետ համեմատած են արդէն Կորպ, Միւլէր եւ Փառնակ:

Gardthausen, Մէնէվիշեան եւ Մարդիսեան մեր գիրը կը հանեն յունարէն Տ-էն թէնեւ այս ձեւը մեր գրէն շատ տարբեր է, բայց հնագոյն ձեւերը շատ աւելի նման են, ինչպէս կը տեսնուի ցուցակին մէջ: Սարգիսեան կը յիշերկու ձեւ. առաջինն է Ը ձեւը, զօր մէկ քովի վրայ պառկեցնելով կը շինէ հայերէն Ա: Ասիկա այսարմար կը կարծեմ: Աւելի լաւ է Սարգիսեանի երկրորդ ձեւը, որ մեր ցուցակին ալ երկրորդ ձեւն է եւ հայերէն ա-ի նման բան մ'է: Ասոր երկու ծայրի որպեսները կը ճատելով՝ կը ձեւանայ հայերէն Ա:

Gardthausen եւ Մէնէվիշեան կը հանին յն. Ը ձեւէն, որ պարզ կիսալուսին մ'է եւ որու ձեւացած են նաեւ լատինական Ը եւ ուստական Ը գրերը: Հայերէնի մէջ, Կ'օսէ Gardthausen, գրին համաչափ ձեւմը տալու համար՝ աւելցուած է երկրորդ գիծը եւ այսպէսով յառաջ եկած է Ա: Վրացերէն Ը-ի մէջ այս յաւելլուածական ճիւղը կիսով չափ միայն բարձրացած է:

Բացի Gardthausen-ի եւ Սարգիսեանի յիշած ձեւերէն, հայերէնի յարմար կու գրին նաեւ յունարէնի երկրորդ ձեւը (Տ), որ ուրիշ բան չէ, բայց եթէ ծուռ գիրքով դրուած Ս:

Այսպէսով մեր գիրը կը տատանի երկու մէկնութեանց մէջ (իրանեան ա կամ յունական Ը) եւ վճռի կը սպասէ: Այս վճռութեան ըլլայ թերեւս վրացի վերը, որ իր ձեւով աւելի մօտիկ ըլլալով յունարէն Ը-ին, քան թէ սասանեան ա-ին կրնայ յունական ծագումը ապացուածեալ: Միւլէր վրացի վերը կը հանէր նայ Ձեւէն (որ թէ ձեւով եւ թէ հնչումով [Հ] տարբեր է), իսկ յետոյ սասանեան ա ձեւէն:

Վ.

Յարութիւնեան եւ Տաղաւարեան կը հանէ նեն փիւնիկան Վ Գ (Վ) գրէն: Ակարտ խպատա-

կան (լ (Փէի) գրէն, որ թէեւ ձեւով բաւական նման է, բայց ձայնով տարրեր է, եւ կը համապատասխանէ մեր Փ-ին։ Կօր հին պրս. Վ գրէն կը հանէ, որ սակայն գոյութիւն չունի։ Սարդիսեան պրս! և եւ զնդ. և գրէն, բայց յետոյ ասկէ հրաժարած՝ կը դնէ իրը միացում յն. օս երկրարբառին երկու գրերուն (Բաղմ. 1897, ապր. յաւել. էջ 5թ): Gardthausen չէ յիշած այս գրին ծագումը, Մէնէվիշեան կը հանէ հին յունական այբուբենի Վ ձեւէն։ Հին յունարէնի մէջ կար F (լ) գիրը, որ ծագած էր փինիկեան վալ տառէն, եւ կը բռնէր այբուբենի գրերուն մէջ վեցերորդ տեղը։ Այս գրէն ձեւացած է լատինական F (Փ): Ֆամանակ անցնելով՝ յունարէնի մէջէն այս ձայնը ընջուցաւ, հետեւաբար եւ գիրն ալ այրուի ենէն վերցաւ։ Միայն թուահամարի կարդը շնանգարելու համար պահեցին այս գիրը գլխակարգութեանց մէջ Տ ձեւով եւ ԵՐԴ նշանակութեամբ։ Գ գարուն արդէն F շատոնց ընջուած էր, հետեւաբար Մեսոր այս գիրը բնաւ աշքի առջեւ ունեցած չէ։ — Մարքուարդ մեր գիրը հայ և գրէն կրկնուած կը կարծէ։ — Մեր գրէն շատ տարրեր են ասոր. օ, պհՀ. և, ինչպէս եւ միւսները. այնպէս որ չեն կրնար իրը աղքիւր ծառայած ըլլալ։

Անցնիք զանդկերէնին։ Զանդկերէնը ունի երեք տեսակ V (Ձ Ա)։ ասոնցմէ առաջինը կը գործածուի միայն բառասկիզբը, երկրորդը կաղմուած է, ու գրին կրկնութեամբ եւ կը գործածուի բառամեջը, երրորդը նախորդներէն տարրեր հնչում մ'ունի, որ արդի տառադարձութեամբ կը նշանակուի ա։ Հայերէնի մէջ ալ ճիշտ նոյնպէս է. բառասկիզբն ունինք և, բառի մէջ ու եւ ձայնաւորէ յետոյ ։ Զանդիկ և հայերէն Հ-ին համապատասխանն է եւ ձեւով ալ բառական նման է. Մենք պիտի ընդունէինք այս գիրը, եթէ չըլլար հին սասանեան Ղ ձեւը, որ չափազանց նման է մեր գրին եւ աննշան փոփոխութեան մը պէտք ունի՝ հայերէն Վ դառնալու համար։

Թէ ինչ ձեւով կատարուած է այս փոփոխութիւնը, արդէն բացատրած ենք. Ո գրին առձիւ եւ հոս կրկնելու պէտք չկայ։

Միւլէր վրացերէն Ի (Վ) կը հանէ արամական Ղ (Վ) գրէն. աջակողմեան թեւը գրուած է կըսէ, Ղ և գրէն զանազանելու համար։

¹ Եթէ զնդ. և գիրը կուղէ համար, ասոր վրաց բայց մը գրը։

8.

Ակրը՝ թ գրին վրայ խօսելու ժամանակ ցցց տուինք թէ որոնք են մեր Տ գրին համապատասխանող օտար գրերը. Տեսնենք հիմայ թէ ինչ համեմատութիւններ եղած են քննիչներուն կողմէ։

Միւլէր կը դնէ սեմական Ա Ղ ձեւէն, Յարութիւնեան փինիկեան Դ ձեւէն, իսկ Տաղաւրեան փինիկեան + ձեւէն. ասոնք բոլորը մեր թ գրին կը համապատասխանեն եւ հոս գործ չունին. թող որ ձեւով ալ արդէն նման գործին մեր Տ գրին հետ. Տաղաւրեան կը յիշէ նաեւ փինիկեան Ծ գիր մը, որ գտեր է Ph. Bergerի Նշանաւող գործին մէջ (Էջ 126): Այս ձեւը շատ նման է հայերէնի. ուստի փափաքելով ստորգել անոր գոյութիւնը, գիմեցի կը գրէ ինձ թէ յիշեալ տեղը նոյնպիսի տառ մը գյութիւն չունի։ Կօր հին պրս. (զնդ. մը գյութիւն Ծ գրէն կը հանէ, որ արդի յուրականի թ գրին թլուատ հնչումն ունի եւ չի յարմարիր մեր Տ-ին։ Gardthausen եւ Մէնէ-յարմարի մեր Տ-ին։ Գրին կը հանեն յունարէն Տ գրէն, որմէ իրը վիշեան կը հանեն յունարէն Տ գրէն, որմէ իրը թէ նախ ձեւացած է Ղ յետոյ համաշափութիւնը պահելու համար՝ վերին աջակողմեան թեւը դրուած է նաեւ վարը՝ ձախակողմը։ Բայց թեւը մեկնութիւնը, ինչպէս կը տեսնուի, բաւարար կը տեսնուի, բաւարար կը տեսնուի մեր Տ-ին։ Մասնական ձեւը բառական կը նմանէլն ձեւերը. Հայերէնին հակադիր շարքն ունին։ Այսպէս են նաեւ զալմիրական եւ ասորական եթէ երկու անշատ մասերէ բաղկացած չըլլար, եւ միւս կողմէ եթէ ուրիշ որ եւ իցէ հայերէն գիր այս այբուբենէն ծագած ըլլար։

Մեր գրին լաւագոյն նմանութիւնը կը գտնենք հին սասանեան ձեւերուն մէջ։ Ասոնք երեք տարրերակներ կը ներկայացնեն մեղի, ինչպէս կը տեսնուի մեր ցուցակն։ Տ գիրը յատիպէս կը գեղեցկացած ու կանոնաւորուած է։ Սաւելի ձեւին նորագոյն վիճակը կը ներկայացնեն պհՀ. եւ զնդ. օ, որ ըստ Յարգիսեանի իրը որինակ ծառայած է Ս. Մեսորին։ Այս ենթաւ պիտի ծառայած է Ս. Մեսորին անտեղի է։ Մարքուարդ ալ մեղի պիտի մեկնած է, բայց իր մէջ բերած սասանեան պէս անշատ է, բայց իր մէջ բերած սասանեան պիտի ջ ձեւն ունի։ Ալ յիշէ նաեւ ասորական է գիրը, որ ոչ միայն ձեւով նման չէ հայերէն Տ-ին, այլ եւ հնչումն կը համապատասխանէ

մեր թ գրին: Արդէն Մարքուարդ ալ գիշ մը վերը այս գիրը համարած էր մեր թ-ին մայրը, հետեւարար Տ-ի քով յիշելն աւելորդ էր:

Արացերէն Բ ա ծագած է նմանապէս սասանեանէն. ասոր համար թերեւս իբր օրինակ ծառայած ըլլայ ցուցակին առաջին ձեւը, որուն տակը, ուղեղ գիծ մը աւելցուած է. այս գիծը մեր Տ-ին ձախակողմ թեքուող պոչին կը համապատասխանէ:

Միւլլէր վրացերէն գիրը կը համեմատէր արամական ի (ի) ձեւին հետ:

Բ.

Այս գիրը Կոր հին պրս., իսկ Փառնակ պհ. Դ գրին կը հանեն. բայց այսպիսի տառ մը գոյութիւն չունի: Թերեւս կ'ուզեն ըսել պհ. եւ զնդ. Դ գիրը, որ գրեթէ ուղեղ գիծ մ'է ձախակողմ դարձած եւ թեւէն զուրկ: Յարութիւնեան կը հանէ փիւնիկեան Դ ձեւէն, Տաղարեան փիւնիկ Դ △ Դ ձեւերէն: Gardthausen չի յիշեր այս գիրը: Ուղեղ մեկութիւնը կու տայ Մէնէվիշեան, որ կը համեմատէ յն. Բ գրին հետ: Այս գրին դոց բերանը հայերէնի մէջ բացուած է՝ մեր գեղադրութեան օրէնքներուն համաձայն. Հմտութիւնը Յ պատճեն է առաջի առջեւ ունենալ հին յունական գիրը, որ մերինէն ոչ մէկ բանով կը տարբերի: Սարգիսեան ալ կը դնէ յունարէն Ե-էն, բայց այնպիսի ձեւէ մը՝ որ բնաւ նման չէ հայուն իր ձախ դարձած եւ հակադիր գիրով: Այս ձեւը սակայն կու տայ Ճիշտ վրացերէն Վ -:

Ո- հնչման համար Ա. Մեսրոբ հետեւած է ուղղակի յունարէնին, ասոր համեմատ գրելով ո- յն. օս, վրաց. ՕզՎ: Աւելի յետով վրացիք իմաստուն դանուած են այս երկու տառնմանը մեր մէջ գրախտարար տեղի ունեցած ցած:

Կան դժուարութիւնը կայ: Այսպէս է նաև Մարքուարդ:

Ըստ իս Ա. Մեսրոբ այս գիրը կազմած է այլանմանութեան օրէնքով՝ մեր Ծ գրէն: Այս գրին հիմնական մասն էր տակի կլրակը, զրերկու անգամ իրարու վրայ դրած է, ինչպէս ըրած էր Յ գրին համար: Վրացերէնը կալմուած է դարձեալ նոյն կլրակէն, բայց միայն մէկ անգամ դրուած (ինչպէս Ծ, գրին մէջ) եւ քովին թեւ մը ստացած:

Ըստ ուսւ հեղինակներու, հայերէն բոլորի ց-էն ձեւացած է ուսւերէն Ա գիրը՝ որուն մէջ յապատուած է մեր գրին տակի պոշը (հմմտ, չ = պ):

Կ.

Յարութիւնեան կը հանէ հայերէն Լ գրէն: Տաղաւարեան (էջ 33) կը դնէ հայ. Ա գրէն ըսելով թէ - «թէ հնչմամբ եւ թէ ձեւով առաջնոյն կէսն է»: Միւլլէր, Լակարտ, Gardthausen, Մէնէվիշեան, Տաղիսասեան եւ Մարքուարդ յաջող կերպով կը հանեն յն. Դ գրէն որ հայ տառադարձութեամբ միշտ - է: Երկուքին կատարեալ նմանութիւնը տեսնելու համար պէտք է աչքի առջեւ ունենալ հին յունական գիրը, որ մերինէն ոչ մէկ բանով կը տարբերի: Սարգիսեան ալ կը դնէ յունարէն Ե-էն, բայց այնպիսի ձեւէ մը՝ որ բնաւ նման չէ հայուն իր ձախ դարձած եւ հակադիր գիրով: Այս ձեւը սակայն կու տայ Ճիշտ վրացերէն Վ -:

Ո- հնչման համար Ա. Մեսրոբ հետեւած է ուղղակի յունարէնին, ասոր համեմատ գրելով ո- յն. օս, վրաց. ՕզՎ: Աւելի յետով վրացիք իմաստուն դանուած են այս երկու տառնմանը մեր մէջ գրախտարար տեղի ունեցած ցած:

Միւլլէր՝ որ նախապէս է գրին համար յունական ծագում կ'ընդունէր, 1893-ին (Նամակ Տաղաւարեանին, Մարգումն հայ տառից, էջ 19) կը յարի փիւնիկեան ծագման, իբր թէ Դ կալմուած է փիւնիկ Օ (կոկորդական այն հնչումը) գրէն եւ նախապէս ունեցած է եւ, ու հնչումները: Տարի մը յետոյ՝ ասկէ ալ հրաժարած կ'անցնի զանդկերէնի եւ կ'ենթադրէ՝ որ, ինչ, պէս բոլոր հայ ձայնաւորները, նոյնպէս եւ Պանդկական այբուբենէն առնուած է եւ շինուած է զնդ. Դ ա (երկար) ձայնաւորէն: Իրավ գիրսան, որ կ'ըսէ թէ Ա. Մեսրոբ հայ գիրը

յն. Դ-էն հնարած ժամանակ՝ աչքի առջեւ ունեցած է նաեւ զնդ. յիշեալ գիրը:

Փ.

Թոլոր քննիչներն ալ կը հանեն յունական Փ գրէն. միայն Տաղաւարեանն է որ նոյն գիրը կը դնէ յն. Փ է՞ գրէն. սակայն կ'երեւայ որ ասիկա տպագրական սխալ մ'է: Յն. Փ հայերէնի անցած ժամանակ՝ նախապէս տուած է Փ ձեւը, առանց փոփոխութեան. բայց յետոյ հայ գեղագրութեան սովորական օրէնքով՝ երկու կողմի կլոր թեւերուն բերանը բացուած է, մէկը վերի կողմէն, միւսը վարի կողմէն, որով յառաջացած է փ ձեւը: Վրացերէնի մէջ (Փ) այս բացումը տեղի ունեցած չէ, ինչպէս է նաեւ Q = 0 = 0: Միայն թէ վրացերէնի մէջ գրին նեցուկը վերէն կրծատուած է, մինչդեռ հայերէնի մէջ ամբողջ է:

Ցոյն գրին արտասանութիւնը (իբր ֆ) բնաւ դժուարութիւն չի յարուցաներ, որովհետեւ Ս. Մեսրոբի ժամանակ հայերը (ինչպէս հիմայ Ղարաբաղցիք) անընդունակ ըլլալով չ ձայնը արտասանել, օտար ազգերու չ ձայնը չ կը լսէին: Ասոր համար է որ բոլոր օտարազգի ֆ-երը տառադարձուած են չ գրով:

Իրանեան լեզուներն ալ ունին ֆ, որ զենդի այսուբենին մէջ ծ ձեւն ունի, իսկ պահլաւական գրութեան մէջ առանձին ձեւ մը չունենալով՝ կը գործածուի Յ պ: Այս երկուքը, ինչպէս նաեւ բոլոր միւս այսուբեններու համապատասխան գրերը, մեր ձեւէն հեռու կը մնան:

Պ.

Կ գրին վրայ խօսելու ժամանակ ցոյց արդէն թէ որոնք են մեր Ք գրին համապատասխան օտար գրերը: Ըստ այսմ կը սխալն Յարութիւնեան, Տաղաւարեան եւ Միւլէքը, երբ առաջները այս գիրը կը հանեն փիւնիկ-արամական Ծ գրէն, իսկ վերջինը սեմական Ծ գրէն: Այս գրերը կը համապատասխան մեր Կ-ին եւ գործ չունին հոս: Միւս բոլոր քննիչները (Լակարտ, Մէնէվիշեան, Սարդիսեան, Փառնակ, Մարգրուարդ) Ք գիրը կը դնեն յն. Խ ձեւէն: Մինչեւ անգամ Միւլէք նախապէս այս կարծիքն ունէր (1864), որ յետոյ փոխելով՝ դրաւ սեմական Ծ-էն, սակայն ընդունելով հանդերձ որ կրած է յն. Խ ձեւին այցելութիւնը: Կը առնարէն գրին նախական ձեւը արգէն մէջ առնենուի մեր ցուցակին մէջ. այս գիրը քիչ

մը աւելի ուղիղ կանգնեցնելով կ'ունենակը հայ ձեւը: Սարգիսեան կը դնէ ցուցակին երրորդ ձեւէն: Ամէն պարագայի մէջ շատ ուղիղ է Մարգրուարդի այն նկատողութիւնը, որով դիտել կու տայ թէ յունարէնի ծուռ գծերը հայերէնի մէջ ուղիղ գիրքով դրուած են, հմատ. յն. Վ = Ի կամ Ի: Այսպէս եղած է նաեւ Ք:

Ք-ի այս շատ պարզ մեկնութեան քով աւելորդ կը գտնեմ Gardthausen-ի այն մէկ-նութիւնը, որով Ք-ի ծագումը տառախաղ մը կը կարծէ եւ կը դնէ յունարէն Բ ձեւէն, որ Ք-ի համապատիւ բազմաթիւ համառօտագրութիւններէն մէկն է յունարէնի մէջ: Մեր բարեպաշտ հայրերը թշլ չէին տար իրենց այսպիսի սրբազն անուններու հետ խաղեր ընել:

Վրացերէն Փ կը բռնէ յունարէնի եւ հայերէնի մէջտեղը. կը պակսի միայն գլխին կորութիւնը՝ որ յունարէնի մէջ ալ արդէն փոքր բան մըլլալով՝ յետոյ ջնջուեցաւ (հմատ. X):

19. Ամփոփելով մինչեւ հիմայ ըսուած-ները, կը տեսնենք որ հայերէն 36 գրերու ծառումը կը ներկայացնէ հետեւեալ պատկերը.

Ա = յն. A կամ իրան. ա.	Ղ = յն. Ա.
Բ = յն. B.	Ճ = սաս. Յ.
Գ = յն. Գ.	Մ = յն. M.
Դ = յն. Դ.	Յ = պհլ. Դ.
Ե = յն. E.	Ն = յն. N կամ սաս. Է.
Զ = յն. Z.	Շ = պհլ. Յ.
Ի = յն. H.	Ո = յն. O.
Է = հայ. Է.	Չ = հայ. Չ կամ սաս.
Թ = յն. Θ.	Ը (Չ).
Փ = պհլ. Փ.	Ո = յն. Π.
Ճ = պհլ. Ճ.	Ճ = գնդ. Ճ.
Կ = յն. K կամ ասոր.	Ր = սաս. Ղ.
Կ կամ սաս. Կ.	Ջ = յն. Σ կամ իրան. ս.
Հ = պհլ. Հ.	Ա = սաս. Ղ.
Չ = հայ. Չ կամ սաս.	Տ = սաս. Յ.
Չ ասոր. Չ.	Ր = սաս. Յ.
Ծ = ասոր. Ծ.	Ո = յն. P.
Կ կամ սաս. Կ.	Ց = հայ. Ծ.
Հ = պհլ. Հ.	Ւ = յն. Յ.
Չ = հայ. Ծ կամ սաս.	Փ = յն. Փ.
Չ ասոր. Չ.	Ք = յն. X.

Ըստ այսմ հայերէն գրերը մեծագոյն մասմի կը ծագին յունարէնէ, քանի մը հատը իրանեանէն, փոքր բան մը ասորական (ծ, ի՞՞ կ՞ ձ՞), քանի մը հատ ալ հայերէնի մէջ ձեւացած են այլանմանութեան օրէնքով (է, Ղ՞ ձ՞ չ՞ Ձ՞ Յ՞):

Ե. ՄԵՐԵՇԵՆ ՀՐԵՌՈՒ ԿԱՍՏՈՒԹԻՒՆԸ ԼԱՄ ՀԱՐԴԱ:

20. Սյուրուաա հայերէն գրերու շարքը միջա և հայա մետ: 21. Ս. Մեսրոր որ այրութեան հնառաա է հայերէն գրերու դասաւորութեան մէջ 22. Վրաց երէն այրութեան մէջ ինչ նութեան հնառաա է:

20. Թէեւ կորիւնի եւ Փարապեցոյն վկայութեամբ գիտենք թէ հայերէն գրերու շարքը Ս. Մեսրորի գործն է, (Եւ անդ վաղվաղակի նշանակեալ անուանեալ եւ կութեալ, յօրհնէր սիդրայիւք եւ կապօք. Կոր. էջ 10. Երանելին Մաշթոց հանդիպեցուցանէր զհայերէն աթութեայն ըստ կարգման սիլովայիցն Յունաց. Փարապ.) բայց պէտք է ստուգել թէ արդեօք Ս. Մեսրորի գրած շարքը անփոփխ մնաց եւ թէ մեր այսօրուան գրերու դասաւորութիւնը նշննէ ինչ որ Եւ գարուն:

Ասիկա ստուգելու համար երկու անուղղակի վկայութիւն ունիք: Առաջնը կոմիտաս կաթուղիկոսի Անդիւն Խուբեալ շարականն է, երկրորդը Դաւթակ քերթողի ողբը՝ Աղուանից ջուանշիր իշխանին մահուան վրայ: Երկուքն ալ գրուած են այրութեական կարգով եւ կը ներկայացնեն ճիշտ այն կարգը որ ունի մեր այրութենը այսօր: Յիշեալ գրութիւնները գրուած ըլլարով է դարուն, կը ցուցնեն որ մեր այրութենի այժմեան շարքը նոյն էր նաեւ Եւ դարուն:

Աւելի հին շրջանի մասին վկայութիւն կրնայինք գտնել ուղղակի Եւ գարու մատենաց գրութեանց մէջ յիշուած թուականներու եւ գլուխներու թուահամարի միջոցով: Բայց ինչ ապահովութիւն ունինք որ հնապէս այդ թուականները ամբողջ բառերով գրուած չէին Եւ յետոյ միայն վերածուցան տառականի:

Ե կամ Զ գարերուն գրուած եւ տառական թուականներ պարունակող արձանագրութեան մը գիւտը կրնայ լուծել այս ինդիրը:

Բայց մէկ անգամ որ վաստահօրէն գիտենք թէ մեր այժմեան տառական շարքը նոյն է Եւ գարու շարքին հետ, այսինքն գիտենք թէ ամբողջ 13 գարերու տեւողութեան մէջ այդ շարքը փոփոխութիւն կրած չէ, այլ եւս ինչ տեղիք կայ կասկածելու որ երկու գարու ընթացքին մէջ (Եւ գարէն մինչեւ Եւ գար) այդպիսի փոփոխութիւն մը տեղի ունեցած ըլլայ:

21. Ինչպէս տառերու ձեւին համար Ս. Մեսրոր օգտուած է շրջակայ աղդերու այրութենէն, նոյնպէս կրնար ըլլալ նաեւ անոնց գասաւորութեան կամ շարքին համար: Աւստի տեսնենք նախապէս թէ ինչ շարք ունին այդ այրութենները:

Բոլոր սեմական հին այրութենները (փիւնիկերէն, եբրայեցերէն, ասորերէն) հետեւեալ կարգն ունին.

ա, բ, գ, դ, է, լ, զ, է, ո, ի, +, Վ
մ, ն, ս, ՚, ՛(՞), ծ, է, ո, շ, ն:

Յունական այրութենի դասաւորութիւնն է
ա, բ, գ, դ, է, լ, զ, է, ո, ի, կ, զ, մ,
ն, քս(=շ), ո, պ, ս, ա, տ, ւ, փ, ք, փս, ով:

Հին իրանեան այրութեններու դասաւորութիւնը յայտնի չէ: Նոր գիտունները իրանեան այրութենները շարելու ժամանակ կը հետեւին հնդկական այրութենի դասաւորութեան, որ զուտ ձայնախօսական է. Նախ կու գան ձայնաւորները, յետոյ երկբարբառները, այնուհետեւ բաղաձայնները, որնք շարուած են հնչող գործարաններու շարքին համեմատ. այսպէս՝ նախ շրթայինները (բ, բհ, պ, ՞), յետոյ ատամականները, լիզուայինները, քմականները՝ կոկորդականները, նայերը եւն: Սակայն իրանեան այս դասաւորութենէն խաբուելու չէ, որովհի յետեւ բոլորովին նոր բան է Եւ յատուկ միայն Եւրոպացի գիտուններուն: Հին իրանեան այրութենի շարքը պէտք է կարծել որ նոյն էր սեմական այրութենին հետ, քանի որ անկէ ծագած է Եւ իր տառածեւերով ալ նման է: Այն քանի մը գրերը որ աւելցած էին իրանեան այրութենին վրայ (ժ, յ, ձ, ջ, ՞), կրնային միւր դրերուն մէջերը դասաւորուած ըլլալ:

Պարզ համեմատութիւն մը սեմական, յոյն եւ հայ այրութեններու, կը ցուցնէ թէ հայ տառերը չունին բնաւ սեմականին կարգը, որ թէեւ սկիզբէն համաձայն է մերինին, սակայն շուտով կը շեղի հ, լ, ո, ի տառերով եւ աւելի հեռուն՝ տառէն յետոյ՝ բոլորովին կը խանգարուի: Յունարէնը սակայն քայլ առ քայլ համաձայն է մեր այրութենին, որ կը հեռանայ անկէ միմիայն իր գերազանց ճոխութեան պատճառով: Յաւելուածական տառերը անցնելէ յետոյ՝ դասաւորութեան նոյնութիւնը կը շարունակուի մինչեւ +, ասոր յաջորդող յունարէն կը գրերը չկան հայերէնի մէջ:

Ընդ ամէնը 15 գիր ունինք՝ որմէ զուրկ յունարէն այրութենը, այդ գրերն են մեր այրութեննական կարգով՝

Այս գրերը աեղաւորելու համար՝ երկու միջնորդի կրնար գիմել Ս. Մեսրոր, այն է՝ աւելցնել զանոնք + գրէն յետոյ՝ իբրեւ առանձին խումբ,

եւ կամ ներմուծել միւս տառերուն շարքին մէջ: Մերոր առաջին միջոցին դիմած է վրացերէնի համար, իսկ երկրորդին՝ հայերէնի համար:

Այս ներմուծելի գրերն ալ կարելի եր երկու ձեւով դասաւորել. առաջին՝ գրերը շարքով առանց մասնաւոր դիմումի կամ նպատակի, երկրորդ՝ հետեւելով իրանական այբուբենին՝ ուր կը գտնուէր արդէն մեր տառերուն մէկ մասը (ինչ. ժ. յ. շ. հ. ջ. ա.): Դժբախտաբար իրանական այբուբենին շարքը անծանօթ ըլլալով մեզի՝ չենք կրնար այս խնդրին լուծումը տալ:

Ը գրին տեղը որոշած է և տառը՝ որմէ ածանցուած է: Ը գիրը գրուած է չ գրին դէմը այս պատճառով որ պարզեցինք վերը:

22. Վրացերէն այբուբենին շարքը հետեւել ձեւով է (տես Մատի Լազերէն քերականութեան սկիզբը գրուած տախտակը):

ա. բ. գ. դ. ե. լ. զ. է. թ. ի. կ. շ. (= լ), մ. ն. յ. ո. պ. ժ. ռ. ս. տ. ւ. փ. ք. շ. զ. շ. չ. չ. ց. ձ. ծ. թ. ի. չ. հ. չ. մ. ա. ո. ւ. ե. ս. ա. ո. ւ. ե.

Համեմատելով սեմական եւ յունական այբուբեններուն շարքին հետ, կը տեսնենք որ վրացի տառերն ալ մերիններուն նման կը հետեւին յունական այբուբենի շարքին: Վրացերէնն ունի 16 գիր՝ որ կը պակսին յունական այբուբենին մէջ, հայերէն այբուբենի ոճին հակառակ՝ այս յաւելուածական գրերէն 13-ը զեղուած են այբուբենին վերը, միայն երեք գիր (շ. յ. ժ.) հայերէն այբուբենի ոճով ներմուծուած են նախորդ գրերուն շարքը:

Այս ներմուծումը սակայն անխորհուրդ եւ պատահական բան մը չէ: Խնչպէս գիտենք, շատ հին յունական այբուբենը ունէր F եւ Q գրերը, որոնցմէ առաջինը կը գտնուէր և գրէն յետոյ, իսկ երկրորդը՝ որ գրէն յետոյ: Ասկէ զատ՝ յոյն այբուբենին մէջ կայ չ տառը՝ որ ինչպէս հայերէնի, նոյնպէս եւ վրացերէնի մէջ չկայ: Բոլոր այս երեք գրերուն տեղ դրուած է մէկ մէկ վրացական տառ. Ֆ-ին տեղ դրուած է լ, որ սեմական այբուբենին մէջ ալ նյին տեղը կը բռնէր. Է-ին տեղ գրուած է յ, իսկ Q-ին տեղ դրուած է ժ: Այս ներմուծումը թերեւս անօր ըլլայ՝ որ վրացի գրերուն թուական արժեքը յունականին հետ նոյն ըլլայ, ինչպէս կը նկատելարդ հառդիառդէն, մինչդեռ հայերէնի մէջ տարեր է:

Միւս յաւելուածական տառերուն շարքին մէջ, ուր չկայ հայերէնի հետ համապատասխա-

նութիւն, կերեւայ թէ ի նկատի առնուած է ձայնախօսական շարքը, որով իրարու քով դրուած են ւ, զ՝ շ՝ չ՝ ի, ի՝ հ, հ՝ չ:

Զ. ՄԵՐՔԵՆ ՀԵԼՇԱ ԴՆ-ՆԱԵՐԸ:

23. Մասուրեան գրերու հիմ նո առ անուաները: 24. Մեր ընչափա ազգայու գրերու անուաները: 25. Հայ նո վրացի գրերու անուանակողութեան ծագումը:

23. Մերորեեան գրերու անուան մասին մեր ունեցած վկայութիւնները մինչեւ և դար կը հասնին: Այս դարէն ունինք չորս գրի անուն. Համարեաց թէ գրից զիւն միայն եւ զու եւ զու առ առանց ձայնաւորացն. Կիւրդ. աղ. մեկն. արբծ. Քրիստոնին եւ Աստուծոյ ասելով, զուն (կամ զուն) վերադիր եղ. Ուկ. սկիւն առ եւ, եւ զուն առ եւ, եւ զուն առ եւ, եւ զուն առ եւ. Խոր. Ա. Բ. Զիւն-ի պէտք ի պէտք վոխեցին եւ զիւն ի իւն. Շիր. տպ. Պատկ. էջ 18. Ես եմ այն եւ ես եմ էլի. Յայտ. ա. 8. Խոսր. անձ. Կոչիւր Աբրամ, յետոյ Աբրամ, տառի այբէն կրկնեցելոյ. Փիւ, իմ. եւ լին. գ. 43. Ցուցանէ չորս գիրս՝ նոյ, էջ, ու, բա. Աոկր. գ. 19. Ալեց անկեամբք յան-կաւորեալ քառիկ ձայնաւորօք՝ ոյիւ, պէտիւ, ոյիւ, եւիւ, իսկ երկու բաղաձայնիւք՝ նոյիւ, նոյիւ, եւ յօդաւորեալ է նոյիւ եւ բաղնեցեալ նոյիւ, բաղաձայնիւք եւիւ, այբէն եւ վարատ-մամբ ոյիւ, պէտիւ. Մագ. 1910, էջ 33: Ամե-նայն տառից առաջին եւ հայր այն է. Խղիշ. ծն. առ վրագույն թրակացւոյն քերականութեան մէջ կայ գրեմէ բոլոր մեր գրերուն անունները. Ճեռքի տակ չունենալով այս գործը, հետեւեալ օրինակները կը քաղեց Հայկազեան Բառարա-նէն. Գիր է երեսուն եւ վեց յայբէ մինչեւ ցու. Եւ են միշակըն, բեն ի մէջ անի, ուի եւ նոյիւ. Գիր ի մէջ իւնի, ուի եւ նոյիւ, ուի քան զիւն եւ զիւն զերկ. Դայն ի մէջ ուինի եւ նոյիւ, շոտն նոյի եւ վենի. Դայն ի մէջ ուինի եւ նոյիւ, զի քան զայն թաւ է եւ քան զիւն լերկ. Միջակ է օնն ծայի եւ վենի, եւ մեն: Զիւն լերկ. 2ա) միջակ է ուի, շոտն եւ նոյի. Բաղ-կանայ շոտն ի ուի եւ ի ուոյէ. Բաց ի յայբէ եւ յեւ յընէ: Ուրիշ քերականական գրուածք-ներէ կը քաղեց Որ է վանդ, այն, եւ, ին, ընի... այբէն, ինի եւ ընին. Քեր. Մովս. եւ Ստեփ. ըն-դրին. Գրչ. գէ. երդն, այս: Ժբ դարուն ներ-սէր Շնորհայի հայերէն այբուբենի վրայ երեք

ոտանաւոր շնչած ըլլալով՝ մի առ մի կը յիշէ
մեր բոլոր գրերը անուն անուն: (Տես Ն. Շնորհալոյ Բանք չափաւ, Վենետ. ՌՄՀԹ, էջ 313 — 349): Այս անունները բոլորովին նոյն ըլլալով արդի անուններուն հետ, աւելցրդ կը կարծեմ մի առ մի յիշել հոս: (Տարբեր են միայն ին եւ էն:)

Վերոյիշեալ վկայութեանց մէջ յիշուած են մեր այբուբենի բոլոր գրերուն անունները: Թեթև համեմատութիւն մը կը ցուցնէ որ այս անունները բոլորովին նոյն են ներկային հետ: Փոքրիկ տարբերութիւններ կը ներկայացնեն միայն չ, ն տառերը: Ը գիրը այսօր կը կոչուի մն, քիչ մը հին սերունդը կը կոչէր էր. վերի օրինակներուն մէջ կը գտնենք մն եւ ընդհանրութիւնները: Ի տառը այսօր ինչ անունն ունի, հիներուն մէջ կը գործածուի ին, ինչպէս ունի նաև Շնորհալին: Ն տառը այսօր կը կոչուի նոյ, վերի օրինակներուն մէջ ունի նոյ ձեւը: Միւսները անփոփոխ կը մնան եւ անտարակուսելի է որ Ս. Մեսրոբի հնարած անուններն են:

24. Քննելու համար թէ ինչ ծագում ունին մեր 36 գրերու անունները, պէտք է նախ տեսնել մեր շրջակայ ազգերու այբուբենի անունները:

Ա հաւասիկ ասոնց համեմատական տախտակը.

Նայ. վրաց. սեմակ. յուն. եթովվալ. Խաղաղ արաբ.	ան	ալժի., ալավ	ալֆա	ալֆ	ալֆա	ալֆ
Ա այբ	բան	բէթ	բէտա	բէտ	—	բէ
Բ բէն	բան	բէթ	բէտա	բէտ	—	բէ
Գ գիմ	գան	գիմէլ	գամմա	գէմէլ	գամմա	(չիմ)
Դ գան	գան	գալէթ	գելտա	գենտ	գան	գան
Ե եշ	են	—	եփուլօն	—	եշ	—
Զ զա	զեն	զային	զէտա	զայ	զետա	զէն
Ւ ւէ	—	—	էտա	—	զէ	—
Ռ ըթ	—	—	—	—	—	—
Ց թան	թան	թէտա	թաւէտ	թէտա	թէտ	թէն
Ւ ւէ	ժան	ժաւէթ	ժաւէտ	ժէտա	ժէտ	ժէն
Ի ինի	ին	իոդ	իուտա	իաման	իաւդա	ինէ
Լ լիւն	—	—	իուտա	իաման	ինէ	—
Խ խէն	խան	խէթ	խառուտ	խէթ	խէթ	—
Չ ծա	ծիլ	ծաղէկ	ծառուտ	ծաղէկ	ծաղէկ	ծաղ
Կ կեն	կան	կոֆ	կալպա	կաֆ	կարբա	կաֆ
Հ հան	հան	հէկ	հառուտ	հէկ	հարբա	հէկ

¹ Հաւասարապէս գործածական են դա, դա, իս, իս գրութիւնները:

Նայ. վրաց. սեմակ. յուն. եթովվալ. Խաղաղ արաբ.	ձա	ձիւ	—	—	ձապակա	—	ձաւ
Ղ ղատ	լսս	լսմէդ	լսմրդա	լսմէդ	լսուդա	—	լսմ
Ճ ճէ	ճար	—	—	—	—	—	—
Մ մն	ման	մէմ	միւ	մայ	մի	միմ	—
Յ յի	հիե	—	—	—	—	—	—
Ն նու	նար	նուն	նիւ	նախաս	նի	նուն	—
Շ շա	շին	շին	—	շառուտ	շէյ	շին	—
Ո ո	օն	—	օ	—	օ	—	—
Չ չա	չին	—	—	—	—	—	—
Պ պէ	պար	—	պի	պայտ,	պի	—	պէ
Ջ ջէ	ջան	—	—	—	ջանջա	ջիմ	—
Ռ ռէ	ռէ	ռէ	ռո	ռէտաս	ռո	ռէ	ռէ
Ց ցո	ցան	ցան	ցո	ցամա	ցոմա	ցին	ցո
Ւ հիւ	հւե	—	իւփար-	—	ու	—	—
Փ փիւր	փար	փէ	փի	էֆ	փի, փէր	փէ	—
Ք քէ	քան	քափ	խի	քափ	—	քէփ	—
— ղան	—	—	—	—	—	—	—
— շար	—	—	—	—	—	—	—
— խար	—	—	—	—	—	—	—
— հին	—	—	—	—	—	—	—

Դժբախտաբար մեզի ծանօթ չէ իրանեան գրերուն անունները. բայց ինչպէս որ այս գրերուն ծագումը սեմական է, նոյնպէս ըլլալու էր նաև անոնց անուանակոչութիւնը:

25. Ընդհանուր օրէնք է որ երբ ազգ մը ուրիշ ազգի մը գրերը փոխ կ'առնու, անոնց անուանակոչութիւնն ալ հետը կ'ընդունի՝ հնչական փոքրիկ փոփոխութիւններով: Այսպէս ըրին յոյները, երբ փիւնկեան այբուբենը փոխ առին. հմմա, ալէֆ եւ ալիֆ, բէթ, բէն եւ բէտա, բէն եւ բէտ, բէն եւ բամմա, բամմէն եւ բամմա, լամմէն եւ լամմա, ատմէն եւ սիմմա եւն: Այսպէս ըրին արաբները, երբ իրենց դրացի սեմականներուն այբուբենը փոխ առին. հմմա, ալէֆ եւ ալիֆ, բէն եւ բէտ, բէն եւ բէտ, բէն եւ բամմա, բամմէն եւ բամմա, լամմէն եւ լամմա, ատմէն եւ սիմմա եւն: Այսպէս ըրած են նաև հապէչները, խաղաղ արաբները, պարսիկները: Այսպէս ըրած պիտի ըլլան նաև հին իրանեանները, երբ արամական այբուբենը փոխ առին, յարմարցնելով իրենց լեզուին հնչական օրէնքներուն:

Այս ընդհանուր օրէնքն հեռացած չէ կրնար ըլլալ նաև հայերէնը:
Հայերէն գրերու անունները կը բաժնուին հետեւեալ հինգ խմբերուն:

1. դա, լու, ձա, յա, լու, լու, մա, մա.
2. ե, էն, ին, մէ, պէ, պէ, բէ, բէ, ին.
3. ա, նո, հո, ցո.
4. բէն, ին, մէն.
5. լին, ուն, մէն¹.

Առանձին կը մման այբ, բէմ, են, լու, լու (լու), վէ-, եւ, ին (ին), յէ եւ ին-ը:

Վրացերէն գրերը կը բաժնուին եօթը խմբի.

1. էն, բէ, ու.
2. ան, բան, բան, լուն, ին, մոն, մոն, ուն, ուն, ցան, ին, ցան.
3. ին, ուն.
4. վէն, ին, շին, վին.
5. դոն, ոն.
6. նոր, ուոր, ուոր, բար, ուոր, ճար, ին-ը.
7. յին, ծէն.

Առանձին կը մման լսո, հան, մէն, հոն:

Ինչպէս կը տեսնուի, կատարի ալ նոյնութիւն մը հայ եւ օտարազգի գրերու անուանակոչութեան մէջ՝ գրեթէ չկայ: Այս կողմէ ամէնէն յաջողակները հետեւեալին են.

1. Այն. — նման կը հնչէ թէ յունական ալֆա-ին եւ թէ սեմական ալֆ-ին (հայ տառադարձութեամբ ալֆ, ալֆ): մեր բառն անշուշտ անցած է ալֆ եւ այդ ձեւերէն (հմմտ. եթովպ. ալֆ), իսկ է փոխուած է բ-ի՝ յաջորդին գրին անունէն ազդուելով:

2. Գիր. — ասոր հետ գրեթէ նոյն են յն. գոհու եւ մանաւանդ սեմական գիմէն (արաբ. էլլ կամ զիր): հայերէնը կրնայ գալ միայն սեմականէն՝ է ձայնաւորին պատճառաւ՝ որու դէմ յոյնը ունի ա:

3. Ե. — թէեւ կը համապատասխանէ յն. երա (Դ) գրին, սակայն անունով նոյն է յն. ե-իւլուի (հմմտ. ե-իւլու): հետ:

4. Ըն կամ են. — ինչպէս ձեւով եւ կարգով յարմարցուած է հայերէն ե-ին, նոյնպէս ալ անունով շինուած է է գրին համապատասխան յն. երա-էն (Դ):

5. Ղոր. — կրնայ գալ թէ սեմական լոմէրէն եւ թէ յն. լոմէր-էն:

6. Մէն. — չի կրնար ծագիլ յն. թ- (ՊԱ) ձեւեն, աւելի մօտիկ է սեմական մէմ, որուն վերջատառը միայն փոխուած է:

7. Կու. — եթէ նկատի չունենանք հնագոյն նոյ ձեւը, կրնայ շինուած լլլալ յունական նիւ (ՊԱ) կամ սեմական նո-ն-էն՝ ջնջելով վերջատառը:

8. Ո (գրուած նաեւ ոյ). Տին ժամանակ կը կարդացուէր օ). — սեմական այբուբենին մէջ չկայ. յոյներն ունէին երկու տեսակ օ (մէրօն՝ փոքր օ եւ օ մէր՝ մէջ օ). մեր բառը ուղղակի ասկէ փոխ առնուած է:

9. Պէ. — նոյն է սեմական գէ-ին հետ, որ երբեմն նաեւ տառադարձուած է պ. յունաբէնն ունի պէ:

10. Ալ- կամ վէլ. — կը պակսի յունական այբուբենին մէջ. կու գայ սեմական վո-էն: Վրացերէն գրերու անուանակոչութեան մէջ նմանութիւնը աւելի քիչ է. հոս կայ միայն շ տառը՝ որ թէ վրացերէնի եւ թէ սեմականին մէջ կը կոչուի չն: կրնանք յիշել նաեւ պէն, որ մօտ է սեմական շայն անուան: Ընդհակառակը հայերէնն անուններու հետ կայ բաւական մէծ նմանութիւն. հմմտ.

Արաց.	Հայ.
բան	բէն
բան	բէմ
ին	ին
ին	ին
ան	ան
ու	ու
ու	ուն
գոր	գիչ
գոր	գո
գոր	յիւ
գոր	յիւն

(Այս համեմատութեանց վրայ տես նաեւ Müller, SWAW 137, էջ 6):

Ի նկատի ունենալով այս բոլորը, կը տեսնեմք որ գրերու անուանակոչութեան մէջ դեր խալացած են թէ սեմական եւ թէ յունական անունները: Ա. Մեսրոբ օգտուելով թէ մէկէն եւ թէ միւսէն, ընտրելով անոնց մէջէն իրեն աւելի յարմար երեւածները, փոքրիկ փոփոխութիւն մը մոցնելով անոնց մէջ՝ կազմած է իր յօրինած գրերուն անունները: Այս անուանակապէս կարձ, միավանկ, դիւրահնչիւն անուններ ստեղծել. այս պատճառաւ կրծատած է յատուած է յոյն ու սեմական գրերու ծանր անունները: Ինչպէս կը տեսնուի վերի ցուցակէն, յունական գրերը առ հասարակ երկավանկ անուններ

¹ Աղայեան (Մուրա 1890, էջ 1589) հին անունը կը ունի պէտք < պէտք, այսինքն վե-ն (Յոդով): բայց լուն ունեղին է, աւելերը կը բուցնեն որ այսպիսի մէկութիւն մը ան-

ունին (այժմ, բերդ, բամբա, գելուս, լոճքառ եւն). շատ տարբեր չեն նաեւ սեմական անունները (հմատ, ալիք, գլուխ, գուշին, լուսուր, ծաղկեց, սաղաւ). Ա. Մեսրոր ասոնք բոլոր փոխած է. բամբա, գլուխ չինած է չի է. լոճքառ, լոճք շինած է զար եւն:

Յոյն եւ ասորի այրուբեններէն դուրս կայ նաեւ իրանեան այրուբենի ազգեցութիւնը. բայց այս այրուբենին անուանակոչութիւնը անձանօթ ըլլալով մեզի, անկարելի է որոշել ազգեցութեան շափը: Շատ կարելի է որ այս փոփոխութիւնները՝ որ մենք վերագրեցինք Ա. Մեսրորին՝ հայերէն գրերու անուանակոչութեան մէջ, գտնուէին նոյն իսկ իրանեան այրուբենին մէջ, որմէ ուղղակի օգտուած պիտի ըլլար Ա. Մեսրոր:

Հ. ԱՌԱԽԵԱՆ

ԱՅԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ

ՀԱՅ ԱԶԳԻ

ԵՒ ՅԱՏՎԱՊԵՍ ԿԱՐՆՈՅ

ՏԱՐԱԿՐՈՒԹԻՒՆՔ

ԳԵՐԱ. ԱՐԵՎԱԿԱԳՐԵՐՈՒ ՀԱՄԵՐԱԾ

(ՀԱՅԱՀԱՆԴԻՆ-ԲԻՒՆ)

§ 16. Անվիթ խաղեր ու խարեւատիք համաներ - հակառակ Ամերիկան եւն միջամտութեանց: — Կիլիկեան տարագրութեան սկիզբը մանրամասնելին եաքը՝ կը մար տեսնել «Արեւելեան» նահանգաց (Կարսոյ եւն) տարագրութեան սկզբնաւորութիւնը: Թողվով այս կէտք յաջորդին, շարունակենք թուրքերու այն խարեւայ հնարքները, որովք ի գերեւ կը հանէին ամէն միջամտութիւնի նպաստ Հայոց, նաեւ կաթուղիկեայ եւ բողոքական փոքր հասարակութեանց:

Վերջնոց մասին կը միջամտէրնաեւ Ամերիկա, որ բազմաթիւ ու նշանաւոր հաստատութիւններ ու շահեր ուներ: Սակայն արդիւնքն ի վերջը նոյն կը մար: Այսպէս Ատանայի տարագրութեան սկսելու տաեն, «(թուրք) Կառավարութեան վրայ Ճնշում բանեցուց Ամերիկեան Դիսպանն, որ կրցածն ըրաւ՝ Ատանա, Տարսոն ու Մերսին տարագրութենէ փրկելու համար»: որով այն առաջին (աքսորեալ) ընտանիքները՝ ի բաց առեալ քանի մ'երիտասարդներ՝ արտօնուեցան վերադառնալ իրենց աներն երեք շաբաթուան մէջն (Հմատ. § 15), բայց անմիջապէս կը կցուի թէ «Ասէ կարծ գեւեցու» եւ թէ ի վերջը «Եկան Արտաներ Առանցը որութեանին» եւն (Քրայս, թ. 129, էջ 506—507 եւն): — Վերը միշտուած ԱԲ քաղաքի տարագրու-

թիւնը կը սկսէր Յունիսի 3ին: Տեղոյն ամերիկեան հաստատութենէն Օրիորդ ԱԲ, գերմանուհի մը յաջողած էր գոնէ հրաման ստանալ հեռագրելու «առ Պր. N. եւ առ Դեսպանը»: Բայց «յէտ» ուղարկացնան՝ որ էրբեւ իւենց ուղարկացն էին հասած «» նէրանէնէնէւը»: Տեղեկագրողը հեռագրած էր վային որ գոնէ դպրոցի ազգիկները կարենայ պահել տարագրութենէ աղատ, «բայց դադասին ըստ շահուական միջամտութեան: Յունիսի 10ին կը տարագրուէին 150 ընտանիք, եւ այսպէս կը շարունակուէր Հոկտ. 1ին կը մնային միայն սակաւաթիւ այրեր ու իրենց ընտանիքները եւ 250 այրիներ ու զինուորաց ընտանիքները, եւն: «Այդ միջացին կը տարագրուէին «ամբողջ Շաբ գիւղն եւ Ռումինի հայ բնակչութիւնը եւն: կը թողունք շատ ընդարձակ տեղեկագրիս միւս մանրամատութիւնը (Քրայս, թ. 126, էջ 492—499): Այն նոյնպէս շատ ընդարձակ տեղեկագրիս «ԱՅ» քաղաքէ, ի միջի ալլոց՝ որոց կը շեշտէ թէ բողքականաց համար երր թէ բացառութեան հրամանը ըլլալէն ետքն ալ ուղարկուած աւորուեցան անոնք, «Յուլիս 30 կամ 31ին, կըսէ, ԱՅէ տարագրուեցան առաջին աքսորականը: Նախ աքսորուեցան «Գրիգորիան» ամէնէն հարուստ ընտանիքներն, եւ յետոյ՝ ամէնէն հարուստ բողքականք: Ճիշտ բողքականք ամէնէն ամէնէն հարուստ ընտանիքներն, եւ յետոյ՝ ամէնէն հարուստ բողքականք: Ճիշտ բողքականք ամէնէն ամէնէն համբայ կ'ելլէին, լսեցինք թէ անոնք պէտք չունին մեկնելու: բայց անոնք շնորհուած գրայ էրիտր ուղարկութեան՝ զորոնք ուրիշներն ունեցած էին: Կարծենք թէ ասէ դիմում տեղեկան կան բողոքականաց առաջին կարաւանին մեկնելին անմիջապէս եաքը Պր. E. հեռագիրներ ստացաւ Միացեալ Նահանգաց Դեսպանէն, Հալէպի հիւպատուէն եւ կ. Պոլաց Պր. N. է, որոնք կ'ըսէին թէ բողուականաց ուղարկութեան ուղարկութեան պէտք անոնք շնորհուած գրայ էրիտր ուղարկութեան ուղարկութիւնը («College») բացման ատենն եկաւ, թուրք պաշտօնած էր բանալ վարժարանը, բայց Երէրորդ օրն (Ը.ր.) արդէն «բոլոր սահմանական գործութեան առաջին շնորհուած էն յաջորդ Երկուշաբթի առտուն եւն: Ը.ա. բունակութեան մէջ կը յիշուին նաեւ Ուռնայի դէպէրերը, «կարմունչ» («Garmoush») գիւղի տարագրուէր եւն: Տեղեկագրին գէպ ի Հալէպ ուղեւորութեան ատեն տեսած էր տարագրելոց կարաւանները: ի Կատմա («Kotmo») ուր լսած էր թէ 37.000 տարագրելոց բանակետղ մը կայ, ինը գտած էր միայն 7000—8000 հոգի, ի Հալէպ 20.000 տարագրեալ, որոնց մը օրական կը մեռնէին 400 անձ: «Լսեցինք թէ կարաւան մը երբ խոր բերք ճամբարյ ելած էր, 5000 հոգի էր: Ասոնց կամ կամած էն դէյն 213 հոգին: Ասոնք Հալէպի ճամբարն բանած էին Եփրատայ ափերուն գծով՝ գետի գայրը: Եփրատ թափուող գետերէն անցնելու ամեն ջրառոյզ խեղամահ կ'ընէին, եւ դիմակները